

De keuze tussen overlevingspensioen en/of arbeid

Ponnet, K., Mortelmans, D., Vermeiren, P., & Vleminckx, K. 2007. Overlevingspensioen en/of arbeid: Noden en behoeften van weduwen. In A. Van Den Troost, & K. Vleminckx (Reds.), *Een pensioenstelsel op maat van vrouwen*. Antwerpen: Garant.

De bestaande regelgeving betreffende het overlevingspensioen is gebaseerd op het traditionele kostwinnersmodel. In dit model was het overlevingspensioen vaak de enige bron van inkomsten voor vrouwen die weduwe geworden waren en alleen kwamen te staan, al dan niet met kinderen ten laste. Het overlevingspensioen compenseerde het verlies van het gezinsinkomen na het overlijden van de partner en beschermde de overlevende partner tegen het gevaar van armoede (Skevik, 2004). De vraag dringt zich op of de op het kostwinnersmodel afgestemde regeling betreffende het overlevingspensioen nog wel is aangepast aan de huidige noden en behoeften van weduwen. Het Centrum voor Longitudinaal en Levenslooponderzoek (CELLO) onderzocht aan de hand van een gestratificeerde toevalssteekproef de keuze van weduwen voor een overlevingspensioen en/of arbeid.

Overlevingspensioen als relict van het kostwinnersmodel

De regelgeving van het overlevingspensioen is ontstaan in een periode dat mannen vaak de (enige) kostwinner waren voor hun echtgenote en eventuele kinderen. Vandaag de dag zijn gezinssamenstellingen echter complexer, gekenmerkt door scheidingen, samenwonen, eenoudergezinnen, nieuw samengestelde gezinnen, enzovoort. Daarenboven

is ook het vrouwelijke loopbaanpatroon grondig veranderd. Niettegenstaande de voltijdse loopbaan bij vrouwen overheerst, merken we een opmars van een eerder grillig en atypisch loopbaanpatroon. Vrouwen onderbreken vaker hun loopbaan dan mannen, en kinderen hebben een grote impact op die onderbrekingen, vooral de leeftijd van het jongste kind. Hoe jonger dat kind, hoe groter de kans op een onderbreking die bovenop de zwangerschapsonderbreking komt. Die grilligheid leidt ertoe dat de atypische loopbaan veel meer door onzekerheden gekenmerkt wordt (Vermeiren e.a., 2006).

De vraag dringt zich op of het op het kostwinnersmodel afgestemde overlevingspensioen nog wel is aangepast aan deze nieuwe situatie. Omdat ook weduwen en weduwnaars op actieve leeftijd aanspraak kunnen maken op een overlevingspensioen, stelt zich bovendien de vraag naar de deactiverende werking van de regelgeving inzake het overlevingspensioen. Na het overlijden van de partner moeten jonge weduwen (beneden de pensioenleeftijd) immers kiezen om het overlevingspensioen op te nemen, eventueel gecumuleerd met een arbeidsinkomen, of kunnen ze er

voor opteren het overlevingspensioen niet op te nemen en ten volle gaan voor een arbeidsinkomen.

CELLO onderzocht de levenssituatie van weduwen aan de hand van een surveyonderzoek dat plaatsvond vijf jaar na het overlijden van de partner. Door deze periode is het aannemelijk dat de meeste weduwen zich hebben aangepast aan hun nieuwe situatie. Studies tonen immers aan dat weduwen en weduwnaars voornamelijk in de eerste twee jaar na het overlijden van hun partner hun verlies verwerken (Hansson e.a., 1993; Lund e.a., 1993), maar dat na twee jaren de meesten zich al behoorlijk hebben hersteld (Parkes & Weiss, 1983; Richardson & Balaswamy, 2001). CELLO ging na welke van de overlevende partners ervoor kiezen een overlevingspensioen op te nemen – al dan niet gecumuleerd met een beroepsactiviteit – en welke ervoor kiezen te verzaken aan het overlevingspensioen. Hierbij werden socio-economische gegevens aangevuld met kwalitatieve informatie.

Methode

Beschrijving van de steekproeftrekking en respons

De populatie (n = 6 171) omvat de echtgenoten tussen 18 en 63 jaar oud (in het eerste kwartaal van 2002) van alle personen die gehuwd waren op 1 januari 2002 en overleden in de loop van 2002. Uit de populatie werd een toevalssteekproef van 2 244 respondenten getrokken, gestratificeerd volgens regio (Brussel, Vlaanderen, Wallonië). Er werd geen onderscheid gemaakt naarmate men wel of niet het overlevingspensioen opnam.

De contactname en verzending van de enquête werd verzorgd door de Kruispuntbank voor Sociale Zekerheid. Door gebruik te maken van de Tailored Design Methode van Dillman (2000) werd een responspercentage van 48% verkregen (n = 1 069). De respons viel iets hoger uit in Vlaanderen vergeleken met Wallonië (53% versus 44%). In Brussel was de respons zoals bij de meeste enquêtes laag (29%). Aangezien respondenten ouder dan zestig gerechtigd zijn op een rustpensioen, werden deze niet in de analyses opgenomen. Na cleaning van de missings bestond de totale steekproef uit 758 weduwen: 261 werkende weduwen met overlevings-

pensioen, 374 niet-werkende weduwen met overlevingspensioen, 88 werkende weduwen die geen overlevingspensioen opnamen en 35 niet-werkende weduwen zonder overlevingspensioen.

Beschrijving van de vragenlijst

De vragenlijst bestaat uit een kwantitatief en een kwalitatief gedeelte. Aan de hand van kwantitatieve vragen werd socio-demografische en huishoudgerelateerde informatie verkregen van de respondenten, met name leeftijd, hoogst behaalde diploma, woonstregio, aantal kinderen en leeftijd van de kinderen. Verder werd gepeild naar de bron van inkomsten (beroepsactiviteit en/of overlevingspensioen). Voor de uitgaven beperkten we ons tot de huur of afbetaling van de woonst. Tot slot werd aan de hand van een psycho-sociale maat nagegaan in welke mate weduwen het gevoel hebben dat ze er financieel slecht voorstaan (financial need scale; Blau, 1994).

De laatste vraag van de enquête werd geformuleerd als een open vraag: "Wat kan de overheid volgens u nog doen om beter tegemoet te komen aan de specifieke situatie van weduwen en weduwnaars?" De respons op deze vraag was 53%. De antwoorden op deze vraag werden geclusterd op thema, waarvan we de meest in het oog springende thema's behandelen.

Resultaten

Door middel van twee multivariate logistische regressies werd nagegaan wat weduwen aanzet om te kiezen voor een overlevingspensioen enerzijds en wat de keuze voor arbeid stimuleert anderzijds. In beide regressies werden de onafhankelijke variabelen in drie stappen aan het model toegevoegd. We onderscheiden een groep socio-demografische achtergrondkenmerken, een groep inkomens- en uitgavenvariabelen en een groep huishoudvariabelen die in grote mate slaan op de aanwezigheid van kinderen.

De keuze voor arbeid

In het eerste model bekijken we de keuze van weduwen om al dan niet te gaan werken. De verkla-

ringskracht van het uiteindelijke model is vrij hoog (Nag. $R^2 = 0.43$) waarbij het toevoegen van elk blok steeds een significante verbetering van het model betekent. De leeftijd van de weduwen toont een duidelijk negatief verband: hoe ouder men is, hoe kleiner de kans dat men aan het werk is. Hetzelfde geldt voor het opleidingsniveau: hoe lager opgeleid, hoe minder men gaat werken. De verschillen zijn weliswaar niet significant, met uitzondering van het contrast tussen geen/lager onderwijs en secundair onderwijs. In Vlaanderen zien we een grotere geneigdheid om te gaan werken dan in Wallonië.

De tweede groep in het model bevat de inkomensgerelateerde kenmerken. De rentelast op de woning is een belangrijke factor om het arbeidsgedrag van weduwen te verklaren. Wie meer af te betalen heeft, zal eerder gaan werken. Huren daarentegen stimuleert niet om te gaan werken. Wie huurt, heeft een lagere kans om te werken dan wie eigenaar is.

Ook wie geen overlevingspensioen opneemt zal eerder gaan werken. Wellicht gaat het hier niet om een causaal maar om een bi-directioneel verband. Wie het overlevingspensioen krijgt, is gebonden aan beperkingen op zijn arbeid en zal dus ook sneller geneigd zijn om niet te werken. Ook wie niet wil werken, zal sneller geneigd zijn om overlevingspensioen aan te vragen. Dat verband wordt duidelijk in het tweede regressiemodel. Tot slot bekijken we ook het subjectief aanvoelen van financiële nood. Wie zichzelf als financieel armlastig percipieert, wordt verondersteld om dit te compenseren door te gaan werken en aldus een inkomen te verwerven. Deze hypothese wordt echter niet bevestigd door de data: wie zegt het meest in financiële nood te zitten, heeft net een kleinere kans om te werken. Ook hier moet wellicht niet van een oorzaak van werkgedrag maar van een samenhang met niet-werken gesproken worden.

Tabel 1.

Logistische regressie 'gaan werken' (ja/nee)

	b	prob	odds-ratio	nag R2
Socio-demografisch				0,25***
Leeftijd	-0,11	0,00	0,90	
Regio (ref = Vlaanderen)				
Brussel	0,02	0,96	1,02	
Wallonië	-0,67	0,01	0,51	
Opleiding				
geen/lager vs secundair	-0,96	0,00	0,38	
secundair vs hoger kt	-0,41	0,15	0,66	
hoger KT vs hoger lt/universiteit	-0,38	0,45	0,69	
Inkomsten/uitgaven				0,36***
Eigenaar (Ref = eigenaar)	-1,25	0,00	0,29	
Afbetaling huis				
geen vs minder dan 400	-0,43	0,11	0,65	
minder dan 400 vs meer dan 400	-1,23	0,00	0,29	
Overlevingspensioen (Ref = ja)	1,01	0,00	2,75	
Financiële nood	-0,52	0,00	0,60	
Huishouden				0,43***
Kinderen (Ref = wel)	-0,32	0,42	0,73	
Aantal kinderen onder 14	-0,85	0,00	0,43	
Aantal kinderen tussen 14-18	-0,17	0,49	0,85	
Aantal kinderen tussen 18-24	0,30	0,19	1,35	
Aantal kinderen boven 24	-0,34	0,01	0,71	

In een derde stap voegen we de huishouden-gereleerde kenmerken toe aan het model. Het model toont aan dat wie kinderen heeft, meer geneigd is om te gaan werken. De invloed van de leeftijd van de kinderen toont echter grote verschillen aan binnen de groep weduwen met kinderen. Een toenemend aantal jonge kinderen in het huishouden verlaagt de kans dat de moeder gaat werken. Enkel wanneer er kinderen in het huishouden zijn die studeren (leeftijdsgroep 18-24) verhoogt de kans op arbeid, zij het niet significant.

De keuze voor overlevingspensioen

In het tweede model bekijken we de kans om overlevingspensioen op te nemen. De uiteindelijke verklaringskracht van het model is aanvaardbaar (Nag. $R^2 = 0.25$), maar niettemin lager dan het voorgaande model.

Het opnemen van overlevingspensioen is, in tegenstelling tot werken, niet afhankelijk van de leeftijd. Naar opleidingsniveau zien we een omgekeerde trend: wie lager opgeleid is, heeft een hogere kans om overlevingspensioen op te nemen. De verschillen zijn niet significant, met uitzondering van het contrast tussen hoger onderwijs korte type en universitair onderwijs. Universitair onderwijs hebben een significant lagere kans om overlevingspensioen op te nemen. Wellicht is het inkomensplafond voor betaalde arbeid verantwoordelijk voor dit verschil. Hogeropgeleiden verdienen in veel gevallen meer dan lageropgeleiden en komen op die manier ook sneller aan de bovengrens. Het verschil tussen de regio's is moeilijker te verklaren. In Brussel wordt significant minder overlevingspensioen opgenomen dan in Vlaanderen. Het verschil met Wallonië is niet significant. De reden voor dit verschil is niet onmiddellijk duidelijk.

Tabel 2.
Logistische regressieanalyse 'Overlevingspensioen opnemen' (ja/nee)

	b	prob	odds-ratio	nag R2
Socio-demografisch				0,16***
Leeftijd	0,01	0,66	1,01	
Regio (ref = Vlaanderen)				
Brussel	-1,59	0,00	0,20	
Wallonië	-0,06	0,84	0,94	
Opleiding				
geen/lager vs secundair	0,64	0,09	1,91	
secundair vs hoger kt	0,47	0,13	1,60	
hoger KT vs hoger lt/universiteit	1,28	0,00	3,58	
Inkomsten/uitgaven				0,21***
Eigenaar (Ref = eigenaar)	-0,05	0,88	0,95	
Afbetaling huis				
geen vs minder dan 400	0,16	0,61	1,17	
minder dan 400 vs meer dan 400	0,06	0,87	1,06	
Werk (Ref = ja)	0,97	0,00	2,63	
Financiële nood	0,22	0,12	1,24	
Huishouden				0,25***
Kinderen (Ref = wel)				
Kinderen (Ref = wel)	-1,28	0,01	0,28	
Aantal kinderen onder 14	0,06	0,77	1,07	
Aantal kinderen tussen 14-18	0,24	0,42	1,27	
Aantal kinderen tussen 18-24	-0,22	0,41	0,81	
Aantal kinderen boven 24	0,27	0,08	1,31	

In tegenstelling tot het gaan werken, speelt de woning weinig of geen rol bij de keuze voor het overlevingspensioen. Eigenaars nemen niet minder vaak het overlevingspensioen op dan huurders en de hoogte van de afbetaling speelt geen rol in het al dan niet kiezen voor de uitkering. Ook het gevoel van financiële nood is van geen betekenis. Enkel de beslissing om te werken heeft een invloed op de keuze, zoals hierboven reeds werd beargumenteerd. Iemand die kiest om te werken, heeft twee keer minder kans om overlevingspensioen op te nemen dan iemand die niet gaat werken. Het inkomensplafond speelt hierin een duidelijke rol.

Tot slot nemen we ook de rol van kinderen onder de loep. Iemand die kinderen heeft, heeft een hogere kans om het overlevingspensioen op te nemen, onafhankelijk van de leeftijd van de kinderen. Hoewel de leeftijd van de kinderen geen significante invloed uitoefent, zien we opnieuw de afwijkende situatie van weduwen die kinderen hebben in de leeftijdscategorie van 18 tot 24 jaar. Enkel wanneer er kinderen zijn in deze leeftijdscategorie, zien we de odd op het opnemen van overlevingspensioen dalen. Dat is het gevolg van een hogere arbeidsparticipatie van deze groep weduwen. Het studeren van kinderen oefent een zekere invloed uit op het beschikbare inkomen waardoor weduwen op dat moment sneller gedwongen zullen zijn om te werken teneinde voldoende te verdienen om hun kinderen te kunnen laten studeren.

Kwalitatieve analyse: de rol van de overheid

De antwoorden van de respondenten op de open vraag zijn onder te brengen in drie grote rubrieken. Vooreerst zijn er bemerkingen over arbeid, de toegelaten arbeidsgrenzen en de belastingen. Het zijn bemerkingen die voornamelijk afkomstig zijn van de werkende weduwen die overlevingspensioen opnemen. In het huidige systeem wordt het overlevingspensioen (eventueel) verminderd na vergelijking van het bruto-inkomen uit arbeid met een vooropgestelde inkomensgrens.¹ Deze regeling geeft veel weduwen het gevoel dat ze gestraft worden als ze teveel werken. Hierbij merken we op dat sommige weduwen hun overlevingspensioen beschouwen als een verworven recht of vermelden dat ze zich nog verbonden voelen met hun overle-

den partner door het opnemen van hun overlevingspensioen. Hierdoor zijn ze minder geneigd het overlevingspensioen te laten vallen in functie van meer arbeidsinkomen.

De tweede groep reacties omvat bemerkingen over de hoge vaste onkosten en het bedrag van het overlevingspensioen. Bij de meeste weduwen is het overlijden van de partner een behoorlijk plotse gebeurtenis, waarop de weduwen niet of nauwelijks voorbereid zijn (Stroebe, 2001). Door het overlijden, vallen weduwen onmiddellijk terug op één inkomen, terwijl de uitgaven (vooral de vaste kosten) nauwelijks konden worden aangepast. Vijf jaar na het overlijden van de partner ondervinden heel wat weduwen nog steeds moeilijkheden om zich te adapteren aan hun nieuwe situatie.

Tenslotte zijn er heel wat reacties gekomen met betrekking tot de informatieverstrekking vanuit de overheid. Uit impliciete en expliciete reacties van de weduwen blijkt dat weduwen een gebrekkige kennis hebben van de regeling met betrekking tot hun overlevingspensioen. Ze zijn onvoldoende op de hoogte van de regeling betreffende de cumulatieve arbeidsinkomen en overlevingspensioen, en de implicaties van het (al dan niet opnemen van) overlevingspensioen op het rustpensioen.

Samenvatting

De studie toont aan dat bij oudere weduwen de kans verkleint dat men aan het werk is. Leeftijd speelt echter geen rol bij de keuze voor het overlevingspensioen. Verder merken we dat lageropgeleiden minder kans hebben om te gaan werken, en – omgekeerd – dat wie hoger opgeleid is een lagere kans heeft om overlevingspensioen op te nemen. Huren stimuleert niet om te gaan werken, maar wie meer af te betalen heeft, zal eerder gaan werken. Zowel huren als de grootte van het afbetalingsbedrag spelen echter geen rol bij de keuze voor een overlevingspensioen. Tenslotte merken we dat het al dan niet hebben van kinderen een (kleine) rol speelt om te gaan werken, maar een significante hogere kans geeft om het overlevingspensioen op te nemen. Als we de leeftijd van de kinderen in rekening brengen, merken we dat een toenemend aantal jonge kinderen in het huishouden de kans verlaagt dat de moeder gaat werken.

Uit de analyse van de open vragen blijkt dat de huidige regeling met betrekking tot de toegelaten arbeidsgrens weduwen demotiveert om meer te gaan werken. Doorheen de bemerkingen van de weduwen loopt er echter een rode draad, met name dat weduwen onvoldoende op de hoogte zijn van de regeling van het overlevingspensioen. Dit uit zich op verschillende vlakken. Zo merken we dat weduwen onvoldoende op de hoogte zijn van hoeveel ze mogen verdienen in cumulatie met het overlevingspensioen, van de hoogte van het belastingsbedrag, van de regelgeving met betrekking tot de cumulatie van overlevingspensioen en vervangingsinkomen, of van de impact van het overlevingspensioen op het rustpensioen. Daarenboven geven de weduwen aan dat ze niet weten bij wie of welke instantie ze informatie kunnen vragen over deze materie.

Doordat weduwen al te vaak slecht geïnformeerd zijn, weten ze onvoldoende wat hun mogelijkheden zijn en welke keuzes ze met betrekking tot werk en/of overlevingspensioen kunnen maken. Het beleid kan hier eenvoudig op inspelen door betere informatie te verstrekken aan de huidige en potentiële gerechtigden van het overlevingspensioen.

Koen Ponnet
Dimitri Mortelmans
Centrum voor Longitudinaal en Levenslooponderzoek
(CELLO)
Universiteit Antwerpen

Noot

1. De inkomensgrenzen zijn verschillend voor werknemers en zelfstandigen, en of men al dan niet kinderen ten laste heeft.

Bibliografie

- Blau, G. 1994. Testing a two-dimensional measure of job search behaviour. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 59: 288-312.
- Dillman, D. 2000. *Mail and Internet Surveys. The Tailored Design Method*. New York: John Wiley & Sons.
- Hansson, R., Carpenter, B., & Fairchild, S. 1993. Measurement issues in bereavement. In M. Stroebe, W. Stroebe, & R. Hansson, (Eds.). *Handbook of bereavement: theory, research, and intervention*: 62-74. New York: Cambridge University Press.
- Lund, d., Caserta, M., & Dimond, M. 1993. The course of spousal bereavement in later life. In M. Stroebe, W. Stroebe, & R. Hansson, (Ed.), *Handbook of bereavement: theory, research, and intervention*: 240-254. New York: Cambridge University Press.
- Parkes, C., & Weiss, R. 1983. *Recovery from Bereavement*. New York: Basic Books.
- Richardson, V. & Balaswamy, S. 2001. Coping with Bereavement among elderly widowers. *Omega*, 43(2): 129-144.
- Skevik, A. 2004. Family economy workers or caring mothers? Male breadwinning and widows' pensions in Norway and the UK. *Feminist Economics*, 10(2): 91-113.
- Stroebe, M. S. (2001). Bereavement research and Theory: Retrospective and prospective. *American Behavioral Scientist*, 44(5): 854-865.
- Vermeiren, P., Mortelmans, D., Heylen, L. & Booghmans, M. 2006. De onderbroken loopbaan ontrafeld. *Over.werk*, 16(4): 27-72.